

Visuotinis Lietuvos mokslininkų suvažiavimas Vilnius, 2019 m. gruodžio 13 d.

Projektas

Įvadas

1. Visos valstybės lygiu vykdomos reformos privalo būti rengiamos ir pradedamos įgyvendinti, tik jų koncepcijas, tikslus ir uždavinius bei tikėtinius galutinius rezultatus patvirtinus aukščiausiu politiniu lygiu. Rengiant conceptualų reformų pagrindimą ir analizuojant vykdomų reformų rezultatus turi būti remiamasi nacionaliniu mokslo potencialu.

2. Lietuvos mokslo ir studijų sistemai yra būtina jai atstovaujanti savivaldos institucija. Šias funkcijas būtina sugrąžinti Lietuvos mokslo tarybai, šių dienų poreikiams pritaikant jos koncepciją, pradėtą įgyvendinti 1991 m.

3. Tarpdisciplininiam ir tarpinstituciniam mokslininkų bendradarbiavimui stiprinti būtina mokslo draugijų ir jų asociacijų struktūra, kuri būtų pripažįstama kaip sudėtinė visos mokslo ir studijų sistemos dalis.

4. Aukštosios mokyklos senatui būtina grąžinti aukščiausio kolegialaus valdymo organo statusą, tarybai suteikiant kolegialaus strateginių kryptių nustatymo ir jų įgyvendinimo kontrolės bei priežiūros funkcijas. Rektoriaus (direktoriaus) rinkimo teisę būtina grąžinti akademinei bendruomenei pagal senato nustatytą rinkimo tvarką.

5. Šalia šiuo metu plačiai taikomų formaliųjų mokslininkų ir institucijų veiklos vertinimo kriterijų būtinai turi atsirasti ir ekspertinis veiklų vertinimas, atsižvelgiant į mūsų visuomenės ir valstybės poreikius, naujų mokslo žinių sklaidą visuomenėje ir pritaikymą.

6. Mokslo ir studijų finansavimo bei mokslininkų ir dėstytojų profesijos prestižo bei atlyginimų didinimo programa yra esminė sąlyga ir kitų valstybės problemų sprendimui. Būtina sudaryti ilgalaikę švietimo (įskaitant mokslą ir studijas) šakos darbuotojų atlyginimų didinimo programą ir įteisinti ją šakos trišaliu susitarimu.

7. Strateginių programų įgyvendinimo stebėseną turi vykdyti akademinės bendruomenės sudaryta ekspertų grupė, veikianti prie Lietuvos mokslo tarybos. Tokia tarpdisciplininė ekspertų grupė turėtų rūpintis ir platesniu ekonominiu programos įgyvendinimo pagrindimu, viso viešojo sektoriaus darbuotojų atlyginimų

proporcijų sureguliuavimu ir darbo Lietuvos institucijose konkurencingumu tarptautiniame kontekste.

1. Mokslininkų dalyvavimas, kuriant ir įgyvendinant valstybės strategiją

Mokslininkai, vykdantys tyrimus tarptautinėje mokslo erdvėje, sukaupia žinias apie naujausius pasaulio pasiekimus. Tai yra pats didžiausias valstybės intelektualinis išteklius strateginiams siekiams suformuoti ir įgyvendinti. Ši teiginys deklaruojamas daugelyje strateginio planavimo dokumentų, tačiau tikrovė yra tokia, kad daugelis mokslininkų ir kitų kūrybinėje veikloje užimtų žmonių taip ir neranda galimybių savo žinias ir patirtį pritaikyti jų kompetencijas atitinkančiose valstybės gyvenimo srityse. Dažniausia strateginius sprendimus lemia didesnė interesų grupių nei bendro visuomenės poreikio juos priimti įtaka. Stebėdami valstybėje jau daug metų vykdomas visų sričių reformas ir po to vykdomas jų korekcijas, matome, kad jos pradedamos ir įgyvendinamos be conceptualaus pagrindimo ir anksčiau vykdytų pokyčių analizės. Esame įsitikinę, kad conceptualus valstybėje vykdomų reformų pagrindimas yra ta sritis, kurioje būtina remtis valstybės turimu moksliniu potencialu. Tai užtikrintų visų vykdomų reformų sąryšį, jų nuoseklumą ir tęstinumą, padėtų apsisaugoti nuo siaurų interesų grupių įtakos.

Pastarųjų dešimtmečių situacijos pokyčių analizė išryškino skaudžiausias valstybės ir visuomenės problemas:

1) žmonių išteklių (įskaitant ir kvalifikuočiausią bei aktyviausią jų dalį) praradimas. Viena kitą keitusios valdymo struktūros) kurios nuo nepriklausomybės atkūrimo galėjo remtis keturių milijonų gyventojų skaičiaus siekiu (turėdamos 3,7 mln. gyventojų potencialą), šiuo siekiu nesivadovavo, nesukūrė jos piliečiams patrauklios, juos gerbiančios ir jų poreikiams išsipareigojusios valstybės kūrimo strategijos;

2) visam valstybės egzistavimui pavojingą piliečių susipriešinimą ir kraštutinį individualizmą, nepasitikėjimą valstybės valdymo institucijomis, viešojoje erdvėje sparčiai plintančią nepagarbą valstybinei lietuvių kalbai, moralinių vertybių devalvaciją, įskaitant tėvynės, tėviškės, gimtinės ir valstybės sąvokas:

3) nepateisinamai menką vietinių gamtos, infrastruktūros ir žmonių išteklių panaudojimą, regioninės politikos devalvaciją, sąlygojusią tiek daugelio regionų ekonominę ir kultūrinę stagnaciją bei jų ištuštėjimą, tiek pagrindinių gamybinių ir kitų objektų koncentraciją viename – Vilniaus regione.

Atkurti pasitikėjimą savo valstybe įmanoma, tik sutelkiant viešojo valdymo institucijų pastangas piliečių bazinių interesų tenkinimui, t. y. įgyvendinant nuoseklią šių poreikių tenkinimo ir visuomenės pilietinio aktyvumo skatinimo strategiją. Ši strategija turi apimti tokias strategines kryptis:

1) šiuolaikiškų šeimos sodybų kūrimo;

2) tolygaus darbo vietų kūrimo, atitinkančio sumanios visuomenės koncepciją, ir galimybę oriai pragyventi, gaunant tai užtikrinantį atlyginimą;

3) visuomenės socialinių poreikių (šiuolaikiškos sveikatos apsaugos, švietimo, kultūros, asmens, bendruomenės ir jos aplinkos saugumo ir kt.) pilnaverčio tenkinimo;

4) dorovinių ir kultūrinių vertybių vaidmens visose valstybės veiklos baruose vertės atstatymo;

5) tautinės ir pilietinės pozicijos, atsakomybės už planetos ir žmonijos išteklių išsaugojimą, formavimo ir sklaidos.

Kiekvienoje iš šių kryptių šiuo metu matome visuomenės ir tautos egzistavimui itin pavojingas deformacijas. Pavyzdžiui, sveikatos apsauga vis dar tebėra pagrįsta ligų gydymo, o ne visuomenės sveikos gyvensenos metodologija, švietimo kryptis suprimityvinta ir susiaurinta iki „paslaugų teikimo“. Nebaudžiamai vyksta šeimos institucijos niekinimas, propaguojamas itin suprimityvintas tėvų ir vaikų santykių vertinimas, nusikalstamai iškraipant sutuoktinių ir tėvų vaidmenį, išūliai brukant neva modernią žmogaus gyvenimo „be išipareigojimų“ traktuotę, o neretai ir kėsinantį į pačią žmonijos prigimtį, į jos kultūros tradicijas, net bandant iškreipti meilės ir santuokos prasmę.

Gamtos (žemės ir jos gelmių, miškų, rekreaciniai ir kt.) ištekliai naudojami nešeimininkiškai, o kartais ir nusikalstamai aplaidžiai, eksportuojant ne gaminius, o žaliavas net į tas valstybes, kurios šių išteklių turi nepalyginamai daugiau, negu Lietuva. Užuoat skatinę gamybą ir gaminių eksportą, darbo vietų kūrimą ir valstybės biudžeto pajamų augimą, neretai importuojame tai, ką galime pasigaminti vietoje. Itin grėsmingas Lietuvos dirvožemio dykumėjimas, kurį sukelia beatodairiškas vis didesnio derliaus siekimas, naudojant nepateisinamai didelius pesticidų ir mineralinių trąšų kiekius, tuo pat metu ignoruojant racionalią sėjomainą biologinius kovos su piktžolėmis metodus. Visa tai lemia biologinės įvairovės nykimą ir vis didesnę dirvos, vandens ir oro taršą bei sunkiai suvaldomus klimato kaitos pokyčius.

Turėdami unikalius rekreacinius ir žemės gelmių (pavyzdžiui, sekliųjų ir giliųjų geoterminių šaltinių) išteklius, jų nepanaudojame taip, kaip galėtume, net nenaudodami didelių finansinių investicijų. Lietuvos mokslininkai yra pajėgūs per gana neilgą laikotarpį parengti ekonomiškai pagrįstas šių šaltinių kompleksinio panaudojimo programas akvakultūrai, šiltnaminei daržininkystei ir net sveikatos apsaugai. Lietuva gali tapti neabejotina lydere, ryškiai sumažinusią anglies dvideginio bei kitų šiltnamio dujų emisiją, naudojančią mūsų mokslininkų sukurtas antrinių žaliavų (vis dar vadinamų atliekomis) pakartotinio perdirbimo technologijas, įdiegusią sveikos mitybos ir kitas gyvybiškai svarbias sveikatos apsaugos metodologijas.

Mūsų valstybės akademinė bendruomenė yra pajėgi labai efektyviai prisidėti prie žymiai tobulesnio naujausių istorinių ir socialinių procesų vertinimo bei analitinio istorinio mąstymo skatinimo, atskleisdama tiek savo, tiek ir kaimyninių valstybių unikalią istorinę patirtį, prisidėti prie objektyvaus itin šurpių ir agresyvių istorinių įvykių bei procesų vertinimo. Turime didžiules neišnaudotas galimybes parodyti pasauliui priežastinį ryšį tarp ekonomikos, kultūros ir ideologijos, išryškinti nutylimus arba iškreiptai vertinamus istorinius faktus bei atskleisti sparčios pažangos bei taikaus sugyvenimo perspektyvas.

Tačiau pagrindinė kliūtis yra biurokратиškasis ir itin primityvus mokslinių tyrimų planavimas ir menkas tarpdisciplininių bei tarpinstitucinių ryšių skatinimas. Būtina atkurti Lietuvos mokslo tarybos, kaip pagrindinės mokslinių tyrimų planuotojos, organizatorės ir koordinatorės funkcijas, parengti naują mokslininkų veiklos

vertinimo metodologiją. Būtina modernizuoti mokslą ir švietimą administruojančių valdymo institucijų struktūrą. Ypatingai neapgalvotas, bet priimtas nesitarant su akademinė bendruomenė, dabartinės Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos kuruojamų sričių rinkinys, iškreiptas tokių institucijų, kaip STRATA, MOSTA, vaidmuo ir jų funkcijos.

2. Akademinės bendruomenės savireguliacija ir viešoji raiška

Lietuvoje per pastaruosius beveik tris dešimtmečius vykdytos mokslo ir studijų sistemos „reformų reformos“ padarė didžiulę žalą akademinės bendruomenės viešajai raiškai, jos saviorganizacijai ir intelektualiausios mūsų visuomenės dalies panaudojimui visose valstybės gyvenimo srityse. Jei 1991 metais priimtoje Mokslo ir studijų įstatymo redakcijoje mokslininkų, dėstytojų ir studentų organizacijos buvo pripažįstamos kaip sudėtinė mokslo ir studijų sistemos dalis, tai 2009 m. priimtoje redakcijoje joms jau palikta teisė tokias organizacijas steigti ir gauti valstybės paramą veiklai („reformatoriai“ negalėjo išbraukti to, ką garantuoja kiti įstatymai).

Dėl nuolat menkstančio valstybės dėmesio mokslininkų saviraiškai, iniciatyvoms ir rekomendacijoms viešojoje erdvėje ir visame valstybės gyvenime stiprėja pseudomokslo, klaidinančios ir net melagingos informacijos sklaida. Užsidarė praktiškai visi pačių mokslininkų ir jų organizacijų leidžiami bei prižiūrimi mokslo populiarinimo leidiniai, tik „Mokslo Lietuva“ vis dar leidžiama neįtikėtinomis pačių mokslininkų pastangomis. Mokslo draugijų mokslinė leidyba taip pat laikosi tik vyresniosios karto entuziastų dėka.

Mokslo visuomenės savivaldai ir savireguliacijai buvo esmingai pakenkta keičiant Lietuvos mokslo tarybos funkcijas 2009 metais, kai ji buvo pertvarkyta į mokslo projektus finansuojančią įstaigą. Taip praradome mokslininkų ir Seimo renkamą mokslo savivaldos instituciją, atstovavusią visai mokslo ir studijų sistemai bei vykdžiusią Seimo ir Vyriausybės pagrindinio eksperto mokslo ir studijų organizavimo bei finansavimo klausimais funkcijas. Jau buvome pasiekę, kad svarbiausius mokslo ir studijų sistemos plėtotės, organizavimo ir finansavimo sprendimus Seimas ir Vyriausybė priimtų tik remiantis Lietuvos mokslo tarybos aprobuotais siūlymais, kaip buvo nustatyta 1991 m. Mokslo ir studijų įstatyme.

Įstatymas nustatė ir suteikė aiškiai apibrėžtus įgaliojimus atstovauti visai mokslo ir studijų sistemai tik vienai demokratiškai suformuotai institucijai – Lietuvos mokslo tarybai. Šių funkcijų sugrąžinimas LMT yra būtina sąlyga siekiant didesnio mokslininkų vaidmens valstybėje. Lietuvos mokslo tarybos darbo reglamentas galėtų nustatyti galimybes ir procedūrą visoms kitoms mokslo ir studijų institucijoms, draugijoms ir organizacijoms dalyvauti, priimant sprendimus svarbiausiai mokslo ir studijų plėtotės bei organizavimo klausimais.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas aukštųjų mokyklų autonomijos principas yra nepagrįstai susiaurintas, didesnę jų valdymo funkcijų dalį suteikiant taryboms, o ne senatams. Reikalaujame, kad aukštosios mokyklos senatui būtų grąžintas aukščiausio kolegialaus valdymo organo statusas, tarybai suteikiant kolegialaus strateginių kryptių nustatymo ir jų įgyvendinimo kontrolės bei priežiūros funkcijas. Rektoriaus (direktoriaus) rinkimo teisę būtina grąžinti akademinėi

bendruomenei pagal senatao nustatytą rinkimo tvarką. Tik tokia aukštųjų mokyklų savivaldos tvarka gali užtikrinti skaidrumo, atskaitomybės, atsakomybės, teisėtumo, bendruomenių įtraukimo, nešališkumo, rezultatyvumo, valdymo efektyvumo principų taikymą aukštųjų mokyklų gyvenime.

3. Mokslininkų ir mokslo institucijų vertinimas

Lietuvos mokslo persiorientavimas į Europos ir kitų pasaulio valstybių mokslo erdvę vyko pakankamai greitai ir sklandžiai, diegiant tarptautinius reikalavimus mokslininkų bei mokslo ir studijų institucijų veiklos vertinimui. Tačiau turime pripažinti, kad, vykdant šį persiorientavimą, valstybės interesų ir didesnio tyrimų susiejimo su Lietuvos ūkio, kultūros, švietimo ir kitais socialiniais poreikiais buvo paisoma nepakankamai. Daugelio tyrimų sričių ar ilgalaikių programų, orientuotų išskirtinai į Lietuvos gamtinės ar socialinės aplinkos bei žemės ūkio tyrimus neteko labai didelės anksčiau turėtos finansavimo dalies ir dėl to esmingai susitraukė. Galvodami apie tautos ir valstybės poreikius turime pripažinti, kad yra būtina tobulinti mokslinės veiklos vertinimą ir nukreipti daugiau valstybės išteklių į mokslinius tyrimus ir kompetencijas atitinkančius šiuos poreikius.

Šiuo metu vyraujantis formalus mokslininkų ir institucijų veiklos vertinimas tikrai skatina jų tarpusavio konkurenciją dėl valstybės finansavimo. Tai lemia, kad mokslininkai vis mažiau bendradarbiauja, o labai dažnai dirba tik individualiai net pačiose didžiausiose mokslo ir studijų institucijose. Tarptautinis bendradarbiavimas tampa dažnesnis reiškinys, nei šalies viduje, o tyrimų temos vis mažiau siejasi su valstybės prioritetais ir poreikiais.

Šalia šiuo metu plačiai taikomų formaliųjų veiklos vertinimo kriterijų būtinai turi atsirasti ir ekspertinis veiklų vertinimas, atsižvelgiantis į mokslinių tyrimų atitikimą visuomenės ir valstybės poreikius bei naujų mokslo žinių populiarinimą. Ši papildoma mokslinės veiklos vertinimo forma pirmiausiai turėtų būti taikoma, rengiant ir finansuojant ilgalaikes valstybines mokslo programas, jungiančias įvairių mokslo ir studijų institucijų pastangas bendriems tikslams pasiekti. Valstybinės mokslo programos savo esme turėtų būti tarpdisciplininės, daugeliu atvejų jungiančios socialinių, humanitarinių ir fizinių mokslų metodus. Tokių programų rengimą, įgyvendinimą ir priežiūrą turi vykdyti Lietuvos mokslo taryba. Programų vykdytojų bendradarbiavimas su valstybės institucijomis, socialinėmis grupėmis ir informacijos sklaida visuomenėje turi būti neatskiriama tų programų įgyvendinimo sudėtinė dalis.

4. Ilgalaikė mokslo ir studijų finansavimo programa

Jau nuo 1991 metų Lietuvoje veikia vieninga mokslo ir studijų sistema. Mūsų institucijose atliekami moksliniai tyrimai didžiausią pridėdamąją vertę kuria, ugdydami kompetencijas pačiose įvairiausiose mokslo srityse ir kryptyse. Tačiau mokslininkai yra gyvi liudininkai to, kaip mokslo potencialas mūsų šalyje nuolat traukiasi per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį. Akivaizdu yra ir tai, kad mokslininkų, tyrėjų ir kitų mokslo darbuotojų atlygis už jų darbą tapo beveik pats

mažiausias tarp ES šalių, nors pagal ekonominius rodiklius esame sparčiausiai augusi ekonomika. Valstybės deklaruojami siekiai remti inovacijas ir kurti žinių ekonomiką (Strategija „Lietuva 2030“) nesulaukia finansinės paramos. Nors pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis apie MTEP finansavimą atsiliekame nuo daugelio ES šalių, tačiau jų elementarus palyginimas su duomenimis iš kitų institucijų (Sodros, Finansų ministerijos, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos MSM ir kt.) rodo, kad ir jie yra nepagrįstai padidinti.

Lietuva tarptautinėms organizacijoms teikia duomenis, kad valstybės parama MTEP sudaro apie 0,33 proc. BVP., o tyrėjų skaičius aukštosiose mokyklose yra net 14 tūkst. ir tik 2 tūkst. mažesnis už pilną darbuotojų skaičių, registruotą Sodroje. Tyrėjų šis skaičius yra beveik tūkstančiu didesnis už pilną dirbančiųjų skaičių universitetuose, o tai reiškia, kad MTEP vykdo ir kolegijos.

Akivaizdu, kad visos aukštosios mokyklose LSD anketose nepagrįstai deklaruoja tik pedagoginį ar pagalbinį darbą dirbančius darbuotojus kaip tyrėjus ir nepagrįstai dalį jų atlyginimų deklaruoja kaip AM MTEP išlaidas. Tai yra nesuderinama su realiais MTEP finansavimo skaičiais, kurie pasiekia mokslo ir studijų institucijas per ŠMM. Visų tyrėjų, mokslininkų ir dėstytojų (įskaitant ir mokslo institutus) atlyginimams pakelti 20 proc. užtenka 23 mln. eurų. Tai reiškia, kad tyrėjų ir dėstytojų kartu sudėjus yra mažiau nei 10 tūkst.. **Mokslui ir menui finansuoti mokslo ir studijų institucijoms, įskaitant LMT ir LMA, ŠMM skiria tik 0,17 proc. BVP.** Tačiau ir už šias dvigubai mažesnes lėšas universitetai ir institutai paskelbia per 2 tūkst. mokslinių publikacijų, kurios ir sudaro praktiškai visą tarptautinių organizacijų nustatomą Lietuvos mokslinę produkciją. Todėl yra pagrindo manyti, kad LSD rodoma valstybės parama MTEP yra dvigubai padidinta.

Daug abejonių kelia ir užsienio lėšų panaudojimo Lietuvos MTEP apskaita, nes didžioji dalis tų lėšų yra skirtos statyboms pastatų, kurie keičia senus mokslo ir studijų sistemos pastatus, dažnai žymiai vertingesnius, į naujesnius. Yra akivaizdu, kad Lietuvos mokslo ir studijų sistema traukiasi ir žymiai didesnė nekilnojamo turto dalis lieka kitoms valstybės reikmėms, nei pastatoma ar suteikiama universitetams ir institutams. Norėdami, kad valstybės mokslo ir studijų politika remtųsi patikima statistika, privalome organizuoti nuolatinę akademinės bendruomenės kontrolę, kaip atsakingos valstybės institucijos vykdo mokslo ir studijų potencialo ir finansavimo apskaitą bei teikia informaciją tarptautinėms organizacijoms.

Be patikimos statistikos nėra įmanoma atsakinga valstybės viešojo sektoriaus bei mokslo ir studijų politika. Įvairių šaltinių duomenų skirtumai apie investicijas į švietimą Lietuvoje siekia beveik milijardą eurų. Klaidinančių duomenų pagrindu vykdoma šio sektoriaus efektyvinimo politika veda prie to, kad atlyginimai visame švietimo sektoriuje ir ypač aukštojo mokslo tapo visai nekonkurencingi šalies viduje. Tarptautiniame kontekste problema yra dar aštresnė, nes dėl Lietuvos ekonominės ir fiskalinės politikos ypatumų visų atlyginimų lygis neatitinka pasiekto išsivystymo lygio. Susikaupusios viešojo sektoriaus atlyginimų didinimo problemos reikalauja naujų sprendimų visos ekonomikos valdyme, kuris nėra įmanomas be didesnio mokslininkų įsitraukimo. Todėl mokslo ir studijų finansavimo bei mokslininkų ir dėstytojų profesijos prestižo bei atlyginimų didinimo programa yra esminė sąlyga ir kitų problemų sprendimui.

Reikalaujame sudaryti ilgalaikę švietimo šakos darbuotojų, įskaitant dėstytojus ir tyrėjus, atlyginimų didinimo programą ir įteisinti ją šakos trišaliu susitarimu. Programos įgyvendinimo stebėseną turi vykdyti akademinės bendruomenės sudaryta kvalifikuotų ekspertų grupė. Tokia tarpdisciplininė ekspertų grupė turėtų rūpintis ir platesniu ekonominiu programos įgyvendinimo pagrindimu, viso viešojo sektoriaus darbuotojų atlyginimų proporcijų sureguliuavimu ir darbo Lietuvos institucijose konkurencingumu tarptautiniame kontekste. Stebėsenos grupė turi įvertinti ir visus ankstesnius viešojo sektoriaus valdymo sprendimus, atlikti savotišką padarytų klaidų analizę, o savo darbo rezultatus nuolat skelbti viešai, ne rečiau kaip kartą per metus.